

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLV

Св. 1–2 (2014)

Чланци

- О употреби локалног акузатива, одн. локатива
и инструментала у Вуковом језику (РАДОЈЕ СИМИЋ,
ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ) 3
- Конгруенција именица мушког рода на *-а*
(РАДА СТИЈОВИЋ) 17
- Типологија речника српског језика I (теоријски оквир)
(ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ) 29
- Критичко коришћење других речника
у изради Речника САНУ
(АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ) 49
- Поредбене фразеолошке јединице с компонентом
Пилаји у српском језику (НАТАША ВУЛОВИЋ) 63
- Позиционо неусловљена понављања у тексту
Милоша Црњанског (ГОРДАНА ЈАЊУШЕВИЋ
ЛЕКОВИЋ) 73

Прикази

- Марија Ђинђић, *Yeni Türkçe – Sıprça Sözlük*
(ДАРИНКА ГОРТАН ПРЕМК) 93
- Рада Стијовић, *Језички саветник*
(СВЕТЛАНА МИЛАНОВИЋ) 99

НАТАША ВУЛОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПОРЕДБЕНЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КОМПОНЕНТОМ *ПИЛАТ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се разматра природа фразеолошких значења поредбених фразеолошких јединица с компонентом *Пилај* у српском језику: *досјейти (наћи се) као Пилај* у *Вјерују* и *(о)јрайи руке као Пилај*. Методом компонентне анализе утврђују се семантичке компоненте које су мотивисале глобално значење, као и начини, процеси фразеологизације.

Кључне речи: поредбене фразеолошке јединице, библизми, семантичка транспозиција, семантичка компонента, унутрашња форма.

1. Поредбене фразеолошке јединице специфичне су, како по типичном структурном облику (тематско-реманска структура¹), тако и према семантичко-идиоматичним карактеристикама. У њиховој основи је поређење, као исконски, универзални начин

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Према називима за леви део поредбене фразеолошке јединице, који је основа поређења (тема – *tertium comparationis*, „оно што је дато“) и за десни, компаративни део (рема, „оно што је ново“) (уп. Гољак 2009: 211). Представљајући структурне облике поредбених фразеологизама у хрватском језику, Ж. Финк-Арсовски наводи два основна структурна типа: троделни (А + В + С), што подразумева „А компоненту која се успоређује (А-dio), поредбени везник (В-dio) и компоненту с којом се успоређује ... (С-dio)“ и „дводелни (В + С), веома редак структурни тип“ (Финк-Арсовски 2002: 12–19).

уознавања, спознавања, тумачења и описивања света, појава и дешавања у њему и око њега, који подразумева поређења двају објеката, откривање њихових сличности и разлика, при чему се нови објекат упоређује са већ познатим. Структурни облик поредбених фразеолошких јединица подразумева да садрже „два елемента повезана везником: основа поређења, или тзв. *tertium comparationis*, који се такође зове „базни део поређења“, „тема“, „леви део“, с једне стране, и компаративни део, или „еталон“, „рема“, „десни део“, с друге стране. Таква структура подразумева да се у оваквим поређењима одвијају „семантички процеси посебне природе засновани на зближавању референта и тзв. еталона“ (Гољак 2009: 211).

1.1. Према Д. Мршевић-Радовић, велики број фразеолошких поређења припада типу код кога се упоређује један конкретан предмет с другим предметом који нам није појединачно познат и чије је лексичко значење „сужено на значење доминантне карактеристике“ (Мршевић-Радовић 1987: 42). Особина, карактеристика маркирана је у односу на остале, представља основу поређења и служи као основна мера, еталон за означавање степена особине, карактеристике, стања, радње и др. одређеног појма који се пореди, референта. Други типови поредбених фразеологизама настају сликовитом семантичком транспозицијом базног облика, представљеног именичком синтагмом или предлошко-падежним обликом, или глобалном семантичком транспозицијом поредбене нефразеолошке синтагме.

1.2. Поређење је семантичка фигура која се састоји у приближавању једног појма другом по некој семантичкој величини и заснива се на синтаксичком функционисању речи (Грицкат 1967: 219). Међутим, није свако поређење фразеолошко. Да би једно такво поређење било језичка, тј. фразеолошка јединица, која се репродукује као готова, идиоматска, експресивна јединица, осим сликовите представе и експресивности, мора имати обележје конвенционалности, тј. услов за фразеолошко поређење истородних појмова „лежи у његовој конвенционалности, општости“ (Мршевић-Радовић 1987: 93). Дакле, да би се поређење сматрало фразеолошким, неопходна је потврда његовог постојања у колективном језичком изразу².

² Тако је, на пример, *сѿар као Меѿузалем* поредбени фразеологизам, али уколико се еталон замени сличним субјектом, нпр. *сѿар као Адам, Ноје* (или неки други лик из Старог завета којем се приписује да је живео приближно дуго као

2. Предмет овог рада јесте компонентна анализа³ поредбених фразеолошких јединица српског језика с компонентом *Пилај*: *до-сјети* као *Пилај* у *Вјерују* (*наћи се као Пилај* у *Вјерују*)⁴ и (*о*)*урај*и *руке као Пилај*. Заједничка компонента у обе фразеолошке јединице јесте антропоним који означава римског префекта, намесника Јудејске области (био је њен пети управитељ) од 26. до 36. године после Христа. У Новом завету Понтије Пилат се спомиње у описивању процеса суђења Христу⁵, а ванбиблијски подаци о њему могу се наћи у текстовима историчара Филона, Јосифа Флавија, Тацита и у појединим јеврејским изворима (Енц. правосл. 2002, под *Пилај*).

2.1. Обе фразеолошке јединице имају провидно хришћанско порекло, с тим што прва потиче из историје канона хришћанске цркве, а друга је библизам. Библизам у фразеолошкој терминологији означава различите структурно-семантичке језичке творевине, устаљене изразе, фразеолошке јединице, цитате, термилошке синтагме, који могу бити преузети директно као готове форме из Библије (директни библизми) или могу посредно настати под утицајем алегорија, параболо, перцепције догађаја описаних у Светом писму (индиректни), али могу потицати и из хришћанског предања (Валтер 2009: 74–75)⁶.

Матусал – Адам 930, а Ноје 950 година), такво поређење би могло бити индивидуална, ауторска творевина, а није део ни народног ни књижевно-језичког корпуса, није устаљено, не репродукује се у говору од стране говорника српског језика.

³ Компонентна анализа једна је од метода семантичке анализе којима се служи когнитивна лингвистика. То је метода која се користи за изучавање сложене семантичке структуре полисемантичних лексема, тј. хијерархијског система компонената значења, а такође и у анализи компонената фразеолошког значења.

⁴ О фразеолошким јединицама с компонентом *Пилај* писала је Драгана Мршевић-Радовић, разматрајући мотивацију значења фразеолошке јединице *ићи од Понијија до Пилаја* (Мршевић-Радовић 1990: 302–308), а облике ове фразеолошке јединице у словенским језицима разматрао је Јосип Матешкић (Матешкић 1997: 163–165).

⁵ У јеванђељима је описан ток суђења Христу, као и догађај када јеврејске старешине одводе Христа код Пилата, који не налази никакву кривицу, те даљи след догађаја и Пилатово питање окупљеној маси: „А какво је зло учинио? А они из гласа повикаше говорећи: да се разапне. А кад видје Пилат да ништа не помаже него још већа буна бива, узе воду те уми руке пред народом говорећи: ја нијесам крив у крви овога праведника: ви ћете видјети“ (Мт 27: 11–26).

⁶ Такође, под библизмима се подразумевају фразеолошке и афористичке јединице различитог типа које потичу из Библије или су произашле на њеној основи. Поједини аутори баве се библијском фразеологијом и са лингвокултуролошког

2.2. Поредбена фразеолошка јединица *gosiēiti* као *Пилај* у *Вјерују* (у *Вјеровање*)⁷, (*наћи се као Пилај* у *Вјерују*) има значење „случајно се наћи негде, доспети негде где се не припада“. Унутрашња форма ове фразеолошке јединице огледа се у односу наведеног фразеолошког значења према базном облику који је мотивисао слику у еталонском делу конструкције. Фразеологизација је мотивисана догађајем, чином уношења језичке конструкције са именом библијске личности Понтија Пилата у Символ вере (Вјерују). Символ вере представља сажето хришћанско исповедање вере, значајно за развој тријадолошког богословља⁸. Првобитни Никејски Символ вере донет је на Првом васељенском сабору 325. године у Никеји, док је коначно дефинисан, проширен једним чланом и „језички донекле преформулисан“ 381. године на Другом васељенском сабору у Цариграду, због чега се назива и Никео-Цариградски Символ вере. Управо тај 4. члан, који је додат, гласи: „који је распет за нас у време Понтија Пилата“⁹, чиме се „потврђује и наглашава историчност Христове личности“ (в. Поповић 2007: 54–67). Тај чин додавања историјске одређености (фокуса) уношењем имена римског префекта мотивисао је настанак процеса семантичке транспозиције

аспекта, наводећи велики број термина који се користе за означавање библизама: библијски изрази, библијски обрти, библијски фразеологизми, библијске фразеолошке јединице и др. (Григорјев 2006: 31).

⁷ Варијантни облик фразеолошке јединице с компонентом *Вјеровање* ум. *Вјерују* забележен је у *Фразеолошком рјечнику* Ј. Матешаћа (уп. Матешаћ 1982).

⁸ Вјерују је народни назив за Символ вере, настао према речи којом почиње Символ вере на црквенословенском језику: Вјерују во јединаго Бога Отца, Сведержитеља ..., односно Верујем у једнога Бога Оца, Сведержитеља ...

⁹ 1. Верујем у једнога Бога Оца, Сведержитеља, Творца неба и земље и свега видљивог и невидљивог. 2. И у једнога Господа Исуса Христа, Сина Божијег, Јединородног, од Оца рођеног пре свих векова; Светлост од Светлости, Бога истинитог од Бога истинитог; рођеног, а не створеног, једносутног Оцу, кроз Кога је све постало; 3. Који је ради нас људи и ради нашег спасења сишао са небеса, и оваплотио се од Духа Светога и Марије Дјеве, и постао човек; 4. **И Који је распет за нас у време Понтија Пилата, и страдао и био погребен**; 5. И Који је васкрсао у трећи дан, по Писму; 6. И Који се вазнео на небеса и седи са десне стране Оца; 7. И Који ће опет доћи са славом, да суди живима и мртвима, Његовом царству неће бити краја. 8. И у Духа Светога, Господа, Животворног, Који од Оца исходи, Који се са Оцем и Сином заједно поштује и заједно слави, Који је говорио кроз пророке. 9. У једну свету, саборну и Апостолску Цркву. 10. Исповедам једно крштење за опроштење грехова. 11. Чекам васкрсење мртвих. 12. И живот будућег века. Амин!

значења из нефразеолошког дескриптивног описа догађаја у базној језичкој јединици. При томе се као доминантна семантичка компонента издвојила сема „неприпадање, сувишност“, у смислу да правој вери није (био) потребан историјски оквир нити проширење постојећег Символа вере, и постала је примењива на нови денотат, дакле, семантички се транспонује. У овом случају нови денотат је особа која се нашла негде тамо где јој није место, где не припада. Семантичке компоненте „сувишност“ и „неприпадање“ омогућиле су пренос значења са нефразеолошке конструкције догађајно мотивисане на нови денотат. Глагол *досијети*, односно глагол *наћи се* задржавају своје узурално значење „наћи се, обрести се негде“, тако да глагол не учествује у фразеологизацији овог поређења. Значење поредбеног дела је експресивно-емотивно маркирано, с обзиром на библијску улогу субјекта поређења, Понтија Пилата.

2.3. Позната је важност суштине, намене и значај Символа вере у православном хришћанству, где је у 12 чланова укратко формулисана вера у „Бога као Св. тројицу, у сотириологију, еклисиологију и есхатологију“ (Поповић 2007: 67). Поред основних хришћанских симбола вере, римском префекту Пилату ту није место, што је свакако критички однос, те наведена фразеолошка јединица садржи и иронијску компоненту у значењу. Очигледно је књишко порекло ове фразеолошке јединице (и из књижевног језика), те је можемо сматрати књижевном фразеолошком јединицом.

2.4. Интернационални библизам (*о)йраји* (*умији*) *руке као Пилај* има значење „скидати, скинути са себе одговорност“.¹⁰ Еталон ове поредбене фразеолошке јединице састоји се само од једне компоненте, а то је једно од два имена библијске личности Понтија Пилата. Нефразеолошка језичка конструкција (*о)йраји* *руке као Пилај* представља мотивациону базу – чин прања руку римског префекта након преношења одлуке о осуди на јеврејске вође. Овај догађај је иницирао главну асоцијацију везану за име Понтија Пилата и учинио да име историјски маргиналне личности постане најпознатији синоним за опортунисту у интернационалним оквирима.

У оваквим случајевима, када су у питању лична имена одређених појединаца, од антропонима у језику могу настати и дерива-

¹⁰ У РСЈ наведен је варијантни облик само са свршеним глаголом, а дефиниција је: „извлачити се из критичне ситуације не желећи сносити одговорност“.

ти, што можемо потврдити забележеним придевом и прилогом *ѿилаѿски* у грађи за РСАНУ, насталих од имена Пилат, који носе семантичку компоненту опортунизам (нпр. у примерима из грађе: „пилатско прање руку“ и (бити) „пилатски невин“). У РСАНУ опортунизам се дефинише као „став или понашање којим се, без поштовања одређених принципа, уз моралне и друге компромисе, задовољавају тренутни интереси“, док је опортунист(а) „онај који се прилагођава приликама избегавајући сукобе, онај који је склон компромисима (у животу, политици итд.) ради задовољавања тренутних интереса“.

2.5. Глаголско-именичка конструкција састоји се од глагола *оѿраѿи* (*ѿраѿи*, *умиѿи*) и именице у акузативу *руке* у референтном делу, док еталон чини именица *Пилаѿ* у номинативу. Глагол *оѿраѿи* се има примарно значење: „прањем, спирањем одстранити нечистоћу, уклонити, спрати“. Компонента значења „одстранити (нешто)“ била је кључна за семантичко транспоноване значења у „скидање одговорности“. Исто значење у РСАНУ има и израз *оѿраѿи руке*, без поредбеног дела и антропонима Пилат. Дакле, глаголски члан је учествовао у фразеологизацији.

2.5.1. Глобално значење поредбеног фразеологизма (*о*)*ѿраѿи руке као Пилаѿ* мотивисано је семантичком транспозицијом базне језичке конструкције настале као производ именовања чина прања руку, у значењу скидања одговорности. Унутрашња форма ове фразеолошке јединице огледа се у односу актуелног значења фразеолошке јединице и значења нефразеолошке базе (сликовита основа преноса значења). Сliku у еталонском делу ствара асоцијација на улогу римског префекта у суђењу Христу. Описна слика новозаветног догађаја дата је у нефразеолошкој конструкцији, уз квалификацију ситуације, а процесом семантичке транспозиције значења из нефразеолошког у фразеолошко издвојила се семантичка компонента опортунизма, самооправдавања, кукавичлука. Она је доминантна и преноси се на нови денотат, а то је како гледамо на извлачење некога из ситуације и скидања одговорности са себе, која свакако постоји. Резултат је негативна оцена, квалификација таквог човековог поступка, понашања у одређеној ситуацији.

2.5.2. У процесу упрошћавања ове фразеолошке јединице изоставља се главни актер (субјекат) који оживљава слику, пред-

ставу новозаветне сцене суђења, па се мења асоцијативна слика уз промену структуре. Тако је у процесу елидирања (редукције) настала већ поменута нова фразеолошка јединица *йраџи руке* у истом значењу. Дакле, у процесу секундарне фразеологизације поредбене фразеолошке јединице *йраџи руке као Пилат* редукцијом се губе поређење и еталон (као Пилат), док референт носи семантичко-фразеолошку информацију, тј. опште фразеолошко значење (*йраџи руке*). На овај начин, поредбена фразеолошка јединица постаје фразеолошка метафора, јер бивши референт носи глобално фразеолошко значење, а не долази до дефразеологизације, при чему би тада глаголско-именичка конструкција *йраџи руке*¹¹ имала значења као у слободном лексичком споју. Заправо је између улоге личности (Понтија) Пилата у библијској сцени с којим се упоређује значење референта *йраџи руке* „ишчезла логичка поредбена релација која постоји у слободним (метафоричним) поређењима“ (Мршевић-Радовић 1987: 144).

2.5.3. Питање које је значајно за семантичко транспоновање значења у овом случају јесте: да ли је дошло до екстракције глаголске компоненте у секундарној фразеологизацији, са очуваним семантичким потенцијалом? Наиме, у процесу „семантичке кондензације може се десити да глаголска компонента преузме значење глаголско-именичког фразеологизма. Тако се за велики број глагола који се у речницима дају у неком од метафоричних значења, може претпоставити да су ово значење развили из употребе у фразеолошкој јединици; у таквим случајевима, када се глагол јавља као компонента фразеологизма, а има и самосталну метафоричну употребу у истом значењу, полазимо од тога да је метафорично значење глагола, дакле, секундарна појава“ (Мршевић-Радовић 1987: 144). Може се рећи да је такво и секундарно значење глагола *ойраџи се* у РСАНУ „фиг. скинути са себе одговорност, кривицу, срамоту, љагу и сл., оправдати се пред неким“.

2.6. Фразеолошки речници руског језика бележе ову фразеолошку јединицу у редукованом облику *умывать/умыть руки*, као и бугарски *измивам си ръцете*, а у речницима стоји објашњење порекла фразеологизма од поредбене конструкције засноване на

¹¹ Фразеолошка јединица *каљаџи руке* има значење у РСМ „радити што недостојно, нечасно; мешати се у нешто непоштено“.

догађају из Новог завета, тј. исти је развојни пут (в. ФСРБ 2005; ФССР 2009).¹² Објашњење постоји и у речнику библијских речи и израза који су израдили В. Мокијенко, Г. Лилич и О. Трофимкина (Мокијенко–Лилич–Трофимкина 2010: 360). Такође и Шански наводи ову фразеолошку јединицу, објашњавајући њено порекло и ритуални значај прања руку (Шански 2012: 251).

3. Језик Библије је у неким сегментима обједињујући за народе хришћанске културе и традиције. У фразеологији појединих језика оних народа који припадају јудеохришћанској цивилизацији библизми се могу разликовати и по структури и по пореклу. Неки су интернационални библизми, а поједини су национално-језички окарактерисани, што је свакако (поред осталих фактора) у вези и с разликама у преводима Светог писма на посебне језике, али и са временом када су преводи настајали. У литератури се истиче да често импулс за такве разлике представља и семантички синкретизам самог извора – текста Књиге над књигама (Мокијенко 2011: 673). Неретко је ту реч о калковима преузетим из неког од европских језика. Утицај општеевропске културе неминовно је приметан у свим модерним европским књижевним језицима. Тако је и у српском књижевном језику, чији део чини и специфичан корпус језичких јединица у којем је православна вера с ослонцем на црквенословенске сакралне текстове хармонијски блиска с општеевропском културом, а који се делом развијао и под утицајем немачког, француског, руског и др. језика, испољавајући своје особености. Поредбене фразеолошке јединице које су биле предмет разматрања у овом раду потичу управо из српског књижевног језика и одавно су уграђене у наш лексички и творбени систем.

¹² У речницима стоје описи догађаја и примери из књижевних дела с употребљеном поредбеном конструкцијом рус. *умываю руки как Понтий Пилат*, одн. буг. *измивам си рџцете като Пилат*.

ЛИТЕРАТУРА

- Валтер 2009: Хари Вальтер, Лексикографическое описание библейской фразеологии (из опыта немецко-русского словаря библеизмов), *Проблемы истории, филологии, культуры, Русская лексикография и фразеология в контексте славистики: теория и практика*, Москва–Магнитогорск–Новосибирск: Российская академия наук, 73–78.
- Гољак 2009: Светлана Гољак, Устаљена поређења у српском и белоруском језику са аспекта идиоматичности, *Научни састанак слависта у Вукове дане 38/1*, Београд, 211–220.
- Григорјев 2006: Андрей Владимирович Григорьев, *Русская библейская фразеология в контексте культуры*, Москва: Издательство „Индрик“.
- Грицкаг 1967: Ирена Грицкаг, Стилске фигуре у светлу језичких анализа, *Наш језик* XXLI/4, Београд, 217–235.
- Енци. правосл. 2002: *Енциклопедија њавославља*, 1–3, главни уредник Димитрије М. Калезић, Београд: Савремена администрација.
- Матешић 1997: Josip Matešić, *Ići od Poncija do Pilata* (Посылатъ от Понтија к Пилату), *Problemy frazeologii europejskiej II*, Warszawa, 163–165.
- Мокијенко 2011: В. М. Мокиенко, Проблемы словарного описания русских библеизмов (обшая и учебная лексикография), *XII Конгрес међународной ассоциацији преподавателей русского языка и литературы*, Shanghai: Shanghai foreign language education press, 670–675.
- Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголко-именичке синџајме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић 1990: Драгана Мршевић-Радовић, Из историје српскохрватских израза (Ићи од Понтија до Пилата, Слати (кога) од попа до ковача), *Наш језик* XXVIII/4–5, Београд, 302–308.
- Поповић 2007: Радомир Поповић, *Појмовник црквене историје*, Нови Сад – Београд: Артпринт.
- Финк-Арсовски 2002: Željka Fink-Arsovski, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Шански 2012: Николай Максимович Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Научная и учебная литература, Москва: Книжный дом „Либроком“.

РЕЧНИЦИ

- Матешић 1982: Josip Matešić, Stefan Rittgasser, Zvonimir Diklić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мокијенко–Лилич–Трофимкина 2010: В. М. Мокиенко, Г. А. Лилич, О. И. Трофимкина, *Толковый словарь библейских выражений и слов*, Москва: АСТ, Астрель.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској книжевној и народној језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

РСЈ: Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ФСРБ 2005: Ани Нанова, *Фразеологичен синонимен речник на българския език*,
София: Издателство „Хейзъл“.

ФССР 2009: А. В. Жуков, М. Е. Жукова, *Фразеологический современный словарь
русского языка*, Москва: АСТ, Астрель.

Наташа Вулович

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ *ПИЛАТ* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В настоящей работе представлен один из способов семантического анализа фразеологического значения и определяется мотивировка образования сравнительных фразеологических единиц сербского языка – *досјеџи као Пилај у Вјерују*, *наћи се као Пилај у Вјерују* и *ојрајџи руке као Пилај*. Обе единицы христианского происхождения – первая фразеологическая единица происходит из истории канона христианской церкви, а вторая происходит из библейского текста. Рассматриваемые фразеологические единицы входят в фразеологический корпус сербского литературного языка.